

Кізь О. Б. кандидат психологічних наук,
доцент, Тернопільський національний
педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
<https://orcid.org/0000-0001-8571-0914>

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ГЕНДЕРНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ

У статті представлено теоретичний аналіз проблем становлення особистості в ході гендерної соціалізації на різних вікових етапах набуття гендерної ідентичності. Розкрито дефініцію «гендерна депривація» на прикладі двох агентів гендерної соціалізації: батьківської сім'ї та закладів освіти. Охарактеризовано чинники сімейного та освітнього середовища, що здійснюють депривуючий вплив на учасників гендерних взаємин у системах «педагог-вихованець», «учитель-учень», «батьки-діти» через дію гендерних упереджень, гендерних стереотипів та гендерних настановлень, наявних у свідомості та відображених у поведінці суб'єктів батьківсько-дитячої та педагогічної взаємодії.

Ключові слова: гендерна соціалізація; гендерна депривація; гендерні упередження; гендерні стереотипи; освітній простір; учасники освітнього процесу; шлюбно-сімейні стосунки; батьківсько-дитячі взаємини.

Вступ. У проблематиці сучасної психологічної науки становлення особистості як суб'єкта власної життєдіяльності розглядається крізь призму закономірностей і чинників гендерної соціалізації, психологічних механізмів ідентифікації, умов набуття гендерної ідентичності, засвоєння гендерних ролей, побудови життєвої стратегії та відтворення моделей гендерної поведінки на основі вивчення її ставлень до світу, людей і самої себе, дослідження сконструйованої системи життєвих смислів і принципів, цінностей і ідеалів, можливостей і здібностей, очікувань і домагань, актуальних потреб самореалізації і життєтворчості у процесі освоєння різних сфер людського буття.

Висвітлення проблем становлення особистості у контексті «генези здійснення особистості» (С. Максименко [12]), суб'єктної парадигми (М. Боришевський [2], Т. Говорун [6], Т. Титаренко [19]), особистісно-егалітарного (О.Кікінежді [9]) та учинкового (В. Роменець [15], В. Татенко [17]) підходів дає змогу розглядати людину вершителем власного життєвого шляху, джерелом саморозвитку, активним суб'єктом, спроможним усвідомлено перетворювати і формувати соціальні норми і цінності, цілеспрямовано змінювати дійсність, соціальне оточення та самого себе. Із дорослішанням людини в її житті все більше місця займають саморозвиток, самовиховання, самотворення, самопобудова, самоконструювання і

відповідно більша роль належить внутрішнім умовам як основі розвитку, через які завжди діють всі зовнішні соціокультурні впливи.

Проте, соціум далеко не завжди створює сприятливі умови для розвитку особистості дитини в ході її соціалізації загалом та гендерної зокрема. У зарубіжних та вітчизняних дослідженнях наголошується на соціально породжених перешкодах, які стоять на заваді задоволення особистістю базових потреб у достатній кількості та упродовж тривалого часу (Г. Бевз, Дж. Боулбі, Ю. Варій, Я. Гошовський, Д. Гошовська, І. Дубровіна, Й. Лангмейер, Г. Ленскі, З. Матейчек, С. Мещерякова, В. Мухіна, Ю. Терлецька, Н. Толстих, Л. Осьмак, А. Прихожан, С. Стауффер, Т. Юферева тощо). Будь-які позбавлення, як фізіологічного, так і соціального чи ментального плану, з якими стикається людина упродовж життя, накладають специфічний відбиток на психологічні, психічні і соціальні параметри її функціонування.

З огляду на сказане, глибокого аналізу потребують чинники соціального середовища, які справляють депривуючий вплив на особистість у формах неоднакового ставлення, утисків, позбавлень, обмежень, виключень або надання переваг, прихованих або відкритих проявів дискримінації, сексизму, гендерно-обумовленого насильства, сфокусованих на особистості тієї чи іншої статі. Йдеться про

один із видів соціальної депривації – гендерну депривацію, яка має свої специфічні соціальні і психологічні вияви.

Метою статті є теоретичне обґрунтування дефініції «гендерна депривація» на прикладі двох агентів гендерної соціалізації зростаючої особистості – батьківської сім'ї та закладів освіти.

Методи дослідження: аналіз наукових джерел і монографічної літератури, систематизація теоретичних положень, порівняння та узагальнення науково-теоретичних та емпіричних даних задля зіставлення поглядів на досліджувану проблему і визначення понятійно-категоріального апарату.

Теоретичне підґрунтя. Головним соціальним процесом, унаслідок якого індивід стає особистістю і через який відбувається його взаємодія із суспільством, є *соціалізація*. У процесі соціалізації людини здійснюється перехід від системи із першопочатковими елементами свідомості до системи з розвиненими свідомістю та самосвідомістю, що розкриваються у дефініціях самовизначення, самоактуалізації, самореалізації, самодетермінації, саморегуляції, самоутвердження, які характеризують активного суб'єкта власного розвитку [13].

Як наголошує В. Москаленко, соціалізація є двостороннім процесом взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає як її включення у систему суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, так і самостійне відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна неповторна особистість. Акцентовано увагу на двох аспектах процесу соціалізації: адаптації до соціуму та самовизначенні в соціумі. Останнє означає активну позицію, оцінку оточуючого, відбір впливів, що пропонуються обставинами, прийняття їх або опір їм. Людина як суб'єкт процесу соціалізації не є пасивною істотою, первісно несе в собі імпульси самореалізації, саморуку та є розпорядником своїх соціальних і індивідуально-особистісних можливостей, використовуючи які вона створює свою модель життя, свою неповторну долю [13, 53].

Із-поміж різних видів соціалізації у межах даного дослідження науковий інтерес

викликає гендерна соціалізація як «процес засвоєння людьми моделей поведінки, обумовлених культурними нормами, пов'язаними з поняттями фемінності і маскулінності» [5, 36]. О. Кікінежді зауважує, що гендерна соціалізація забезпечує входження дитини в гендерну культуру суспільства і є найважливішим фактором, що визначає конструювання її гендерної ідентичності, суб'єкту активність у процесі самотворення гендерного Я відповідно до віку, зони найближчого розвитку та провідного виду діяльності, новоутворень в психічному розвитку [8].

Розкриємо дефініцію «гендерна депривація» на прикладі двох агентів гендерної соціалізації: батьківської сім'ї та закладів освіти та охарактеруємо чинники сімейного та освітнього середовища, що здійснюють депривуючий вплив на учасників гендерних взаємин у системах «педагог-вихованець», «учитель-учень», «батьки-діти» через дію гендерних упереджень, гендерних стереотипів та гендерних настановлень, наявних у свідомості та відображених у поведінці суб'єктів батьківсько-дитячої та педагогічної взаємодії.

Найчастіше феномен гендерної депривації згадується в контексті аналізу соціальної депривації. Так, на думку Ю. Терлецької, соціальна депривація виявляється як неповноцінний, неякісний процес функціонування психіки особистості внаслідок зниження її дієспроможності через недорозвинення або несформованість чи руйнування певних її параметрів з причин незадоволення особистістю тих чи інших соціальних потреб, необхідних для її нормальної життєдіяльності й розвитку [18, 38]. Гендерну депривацію учена розглядає підвидом соціальної депривації за критерієм змісту незадоволених потреб.

Ю. Варій гендерну депривацію також вважає різновидом соціальної депривації за критерієм змісту: «...гендерна депривація пов'язана із фактичною нерівністю чоловіка і жінки в суспільстві. Як правило, чоловіків-працівників цінують вище у порівнянні з їхніми колегами-жінками, на керівні посади частіше призначають особу чоловічої статі; часто жіноча праця менше оплачувана і на жінку фактично припадає виховання дітей і ведення домашнього господарства тощо. Гендерна депривація наявна і тоді, коли

поряд відсутні представники протилежної статі. Йдеться не лише про інтимні стосунки, а й про стать як природне явище, як зовнішнє психічне» [3, 10].

Депривація найчастіше описується як соціальний процес скорочення чи позбавлення можливостей задоволення основних життєвих потреб індивідів або груп. У соціології поняття «депривація» використовується в абсолютних і відносних значеннях. Абсолютна депривація – повне позбавлення індивіда прав і пригнічення основних життєвих потреб (втрата або відсутність шляхів задоволення базових потреб для виживання: їжі, одягу, притулку). Аналізоване поняття у відносному значенні до наукового обігу було уведено С. Стауффером, який розглядав її одним із чинників розвитку соціальних груп і суспільних організацій, що суб'єктивно проявляється у вигляді невдоволення, яке переживає група щодо свого дійсного стану, а об'єктивно – як прагнення цієї групи досягнути рівня іншої, більш розвиненої чи благополучної у соціальному відношенні групи.

Концепція статусної неузгодженості Г. Ленскі базується на аналізі розходжень у становищі індивіда (або групи) в ієрархічно організованій структурі, відображеній у термінах різних соціальних координат: рівня доходу, освіти, віку, місця в структурі влади тощо. Прикладом такої неузгодженості є низький рівень прибутків за високого рівня освіти. Згідно з Г. Ленскі, статусна неузгодженість має об'єктивний (як суспільне явище) і суб'єктивний (як усвідомлення людиною цієї неузгодженості) характер. За цього депривація може бути визначена як розходження між очікуваннями осіб (соціальних груп) і можливостями, запропонованими суспільством для їх реалізації [11].

Для вимірювання відносної депривації у соціології використовують формулу Т. Гарра: $RD = (Ve - Vc) / Ve$, де RD – рівень відносної депривації, Ve – очікувана позиція, Vc – доступна чи досягнута позиція. $RD = 1$ при $Vc = 0$ (суспільство не надає жодних можливостей для реалізації очікувань); $RD = 0$ при $Vc = Ve$ (суспільство надає всі можливості для реалізації очікувань), $RD < 0$ при $Vc > Ve$ (досягнуто більше, ніж очікувалося).

У сучасному науковому дискурсі гендерну депривацію означають як обмеження можливостей задоволення потреб у зв'язку з дією гендерних стереотипів і настановлень домінування. Фактором гендерної депривації виступає протиріччя між потребами і реальними шансами щодо їх задоволення, що залежить від місця жінки і чоловіка в соціальній структурі суспільства. Що нижче потенціал соціальної сфери та респонсивність соціальної політики – її здатність узгоджувати інтереси і потреби гендерних груп із громадськими інтересами, то вищим є рівень гендерної депривації [16, 53-54].

Гендерні відносини доцільно аналізувати як реальні практики і моделі міжстатевої взаємодії, детерміновані гендерними уявленнями, упередженнями, стереотипами, настановами, відображеними в свідомості і самосвідомості суб'єктів.

Гендерні упередження тлумачаться як соціальні настановлення з негативним і спотвореним змістом, як упереджена думка по відношенню до представників/представниць тієї чи іншої статі, у якій відображені розповсюджені норми статевоспецифічної поведінки [16, 81]. *Гендерно зумовлені упередження* – це упереджені дії чи думки, що ґрунтуються на гендерно зумовленому уявленні про те, що жінки не є рівними чоловікам у правах та гідності [5, 53]. Гендерні упередження опосередковані статево диференціюючими практиками нормативної системи суспільної свідомості, яку суб'єкт не критично засвоює і шаблонно відображає у власній свідомості і поведінці.

У структурі гендерних упереджень виокремлюють три складники: когнітивний – безпідставно тенденційні, ірраціональні думки щодо жінок/чоловіків загалом чи щодо їхньої здатності бути успішними/неуспішними у тих чи інших сферах життєдіяльності; афективний – неприйняття, приниження, недооцінка, антипатія, негативні почуття по відношенню до представників тієї чи іншої статі; поведінковий – деструктивна, негативна поведінка, спрямована на представників соціальної групи через їхнє членство у ній (відкриті словесні образи, сексуальні домагання, зґвалтування тощо) [16, 82].

Форми прояву гендерних упереджень класифікують за критерієм ступеня

деструктивності впливу на об'єкт, виокремлюючи за цього [16]:

1) невербальне вираження антипатії із використанням невербальних засобів спілкування, які демонструють у ситуаціях, коли поведінка дівчат/хлопців, жінок/чоловіків не відповідає традиційним нормам статевоповідної поведінки;

2) вербальне вираження антипатії до тієї чи іншої статі (анекдоти, приказки чи я сексистського змісту; висловлювання, що принижують гідність жінок/чоловіків;

3) уникнення групи людей, по відношенню до якої такі упередження існують, що проявляється як жінконенависництво/чоловіконенависництво;

4) деструктивна поведінка і конкретні дії, що призводять до дискримінації представників тієї чи іншої статевої групи і можуть бути проілюстровані у вигляді феноменів «скляної стелі» [5, 146], «липкої підлоги» [5, 88] «скляних стін» [5, 146]; «скляного урвища» [5, 147] тощо;

5) агресивні упередження, які проявляються в актах гендернозумовленого насильства (фізичного, психологічного, економічного, сексуального тощо), жертвами якого частіше стають жінки порівняно з чоловіками [16, 82-83].

Разом з упередженнями чинниками гендерної депривації розглядаємо і *гендерні стереотипи*, які є важливим соціально-психологічним механізмом передачі знань про те, якими «повинні бути» чоловіки та жінки та транслюють усталені для певної спільноти норми і судження про психологію жінок і чоловіків, мотиви і потреби їхньої поведінки. Виокремлюють чотири системоутворювальні групи гендерних стереотипів: стереотипи маскуліності-фемініності як характеристик чоловічих і жіночих особистісних властивостей; стереотипи щодо змісту праці, сфер діяльності та напрямків соціалізації чоловіків і жінок; стереотипи, що пов'язані із закріпленням соціальних ролей у приватно-сімейній сфері відповідно до статі; стереотипи, що пов'язані із закріпленням соціальних ролей у публічній сфері відповідно до статі [6, 37-38]/ Наголошується, що гендерні стереотипи інтегрують гендерну ієрархію в політичну, ідеологічну, професійну, родинну сфери, консервуючи патріархальні цінності через низку соціальних інституцій.

Депривуючий вплив на представників обох статей справляє *дискримінація* за статевою ознакою, під якою розуміють дії, спрямовані на звуження у правах і свободах особи тієї чи іншої статі. Гендерна дискримінація – «будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження, здійснене за ознакою статі, що має наслідком або метою погіршення або зведення нанівець можливостей жінок користуватися чи здійснювати права людини та основні свободи у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадянській чи будь-якій іншій галузі, незалежно від сімейного статусу жінок та на основі рівності чоловіків і жінок» [5, 31].

Потужний депривуючий вплив на особистість справляє *сексизм* як ідеологія, яка виправдовує і прагне довести вищість та панування однієї статі над іншою у різних сферах суспільного буття. У сучасному гендерному дискурсі під сексизмом розуміють будь-який акт, жест, візуальний образ, дії чи поведінку, засновані на ідеї неповноцінності особи чи групи осіб через їхню статевоприналежність і спрямовані на образу гідності, обмеження прав, спричинення їм фізичної, сексуальної, психологічної, соціально-економічної шкоди чи страждань, створення середовища залякування, ворожості, приниження та заподіяння шкоди, утвердження домінування однієї статі над іншою.

Найбільш важким за наслідками депривуючого впливу на особистість є *гендерно зумовлене насильство* – «насильство, спрямоване проти особи через її стать, гендерну ідентичність чи гендерне самовираження, або насильство, що впливає на осіб певної статі диспропорційно» [5, 52]. Воно може завдати жертві фізичної, сексуальної, емоційної чи психологічної шкоди або економічних втрат. Гендерно зумовлене насильство та насильство над жінками – терміни, що часто застосовуються взаємозамінно, оскільки широко визнано, що більшість видів гендерно зумовленого насильства здійснюються чоловіками по відношенню до жінок та дівчат. Однак використання аспекту «гендерної зумовленості» є важливим, позаяк підкреслює той факт, що багато форм насильства над жінками коріняться у нерівності влади між жінками та чоловіками.

Гендерно зумовлене насильство проти жінок – це будь-яка форма насильства, спрямована проти жінки, тому що вона є жінкою, або такого, що впливає на жінок диспропорційно. Воно включає всі акти насильства над жінками, що спричиняють або можуть спричинити фізичну, сексуальну, психологічну, економічну шкоду чи страждання для жінок, включаючи погрози такими діями, примус чи самовільне обмеження їх свободи в публічному або приватному житті. Гендерно зумовлене насильство включає такі форми насильства, як насильство у близьких стосунках, сексуальне насильство (включаючи зґвалтування та домагання), психологічне та економічне насильство, торгівлю жінками, примусову проституцію, рабство та різні форми шкідливих практик, наприклад, дитячі та/або примусові шлюби, каліцтво жіночих статевих органів, злочини, вчинені в ім'я так званої честі, примусовий аборт, вимушена вагітність та примусова стерилізація. [5, 52].

Відтак, означені чинники гендерної депривації є перешкодою для становлення самодостатньої особистості представників як жіночої, так і чоловічої статі на різних етапах їх вікового розвитку.

Результати та їх обговорення.

Найважливішими соціальними інститутами, пов'язаними з реалізацією основних потреб суспільства у відтворенні і розвитку людини, є інститути *сім'ї* та *освіти*, які виконують функцію агентів гендерної соціалізації особистості. У зарубіжній та вітчизняній психології активно досліджуються особливості гендерної соціалізації зростаючої особистості в освітньому просторі та в родинному оточенні (Л. Вовк, Ш. Берн, Р. Бернс, Л. Еліот, Ф. Джексон, В. Гайдено, Т. Говорун, Н. Городнова, О. Кікінежді, К. Лінч, Г. Острем, Л. Штильова, Т. Яблонська, Р. Чіп тощо). Проте, гендерна депривація не була предметом наукового вивчення.

Гендерна депривація у сім'ї.

Сім'я є соціальним інститутом і найважливішим агентом гендерної соціалізації зростаючої особистості на всіх етапах її вікового розвитку, на чому наголошується чи не в усіх соціально-психологічних концепціях особистості.

Аналіз впливу батьківської сім'ї як соціального простору гендерної соціалізації

на становлення гендерної свідомості особистості, формування гендерно-рольових експектацій, егалітарного світогляду, створення взірців маскулітних і фемінних якостей, поведінкових моделей доцільно здійснювати через дослідження якості виконання конкретною сім'єю базових функцій, специфіки організації подружньої взаємодії, побудови родинно-сімейних стосунків, реалізації гендерних ролей, виконання обов'язків та дотримання прав і жінок і чоловіків як подружжя, як батьків та громадян.

Життєдіяльність кожної сім'ї пов'язана із задоволенням потреб її членів шляхом виконання сім'єю численних функцій (репродуктивної, виховної, соціально-статусної, господарсько-економічної, регулятивної, соціального контролю, комунікативної, феліцітологічної, психотерапевтичної, рекреативної/організації дозвілля та відпочинку тощо), які дозволяють забезпечувати як базові потреби кожного члена, так і загальносімейні та суспільні потреби. За цього виховна функція має наскрізний характер і реалізовується через систематичний виховний вплив на кожного її члена впродовж усього життя, самовиховання членів подружжя, взаємовиховання, виховні впливи на дітей і передбачає створення такого морального і соціально-психологічного клімату в родині, який є найбільш сприятливим для повномірного психічного та особистісного розвитку дітей відповідно віковим запитам та можливостям.

Далеко не кожна сім'я є взірцем побудови паритетних подружніх взаємин, рівності і взаємозамінності статей, створення рівних умов для поєднання професійних та сімейних обов'язків, життєздійснення кожного члена родини як самодостатніх особистостей. Натомість почасти батьківська сім'я формує у дітей неадекватні настановлення на диференційовані нормативи гендерної поведінки та жорстий дихотомічний поділ сфер діяльності жінок та чоловіків, є прикладом подвійної зайнятості жінки та дистанційованого батьківства, стає середовищем депривування дитини через низький рівень психологічної та гендерної культури дорослих членів родини. Характерними соціально-психологічними

ознаками дисфункційних сімей є порушення функціонування одного чи кількох складників у системі сімейних відносин, низькі якісні показники функціонування сім'ї аж до повного невиконання її членами сімейних обов'язків і, як наслідок, незадоволення їхніх базових потреб; проблеми переходу сім'ї із однієї стадії життєвого циклу до іншої. У дисфункційній сім'ї її дорослі члени часто орієнтуються на патріархатно-домінаторну модель сімейних взаємин, зневажають погляди і почуття партнера, виявляють суперечності в означенні внутрішньо-сімейних і соціокультурних норм, ігнорують здорові сімейні традиції, вирізняються жорсткою конфронтацією гендерно-рольових позицій, конфліктними взаєминами, тенденціями до патологічного суперництва, дезадаптивною поведінкою, схильністю до маніпулювання партнером або дітьми.

До супутніх факторів депривування дитини у дисфункційній сім'ї можна віднести ті, які створюють передумови для ненормативного розвитку особистості дитини: нервово-психічне неблагополуччя батьків (вроджені чи набуті психічні вади, серйозні порушення психічного і психологічного здоров'я); соціально-економічне неблагополуччя батьків (матеріальні нестатки, безробіття, побутова невлаштованість, низький соціальний статус, відчуження, соціальний паразитизм); девіантна і деліквентна поведінка батьків (алкогольне, наркотичне, ігрове узалежнення; невинуватана ризикована, асоціальна чи протиправна поведінка); фактор непланованої багатодітності; низький рівень психології і педагогічної культури батьків (емоційне неприйняття дитини, гіпер-/гіпоопіка, авторитарний/ігноруючий стиль виховання, психологічні бар'єри у стосунках, дистанційованість, нерозвиненість материнських/батьківських почуттів, сімейне насильство та насильство над дітьми).

Задля досягнення мети дослідження у частині визначення понятійно-категоріального апарату з проблеми гендерної депривації укротре звертаємось до українського перекладу Глосарію та тезаурусу Європейського інституту з гендерної рівності, у якому наведено терміни, розуміння яких є спільним в усьому Європейському Союзі. Зокрема, у

ньому розмежовано різні види насильства, які трапляються у сімейно-родинному бутті:

- *домашнє насильство* – усі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що відбуваються в сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми членами подружжя або партнерами, незалежно від того, проживає (проживав) правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні» [5, 63];

- *насильство в сім'ї* – будь-яка форма фізичного, сексуального чи психологічного насильства, що ставить під загрозу безпеку чи добробут будь-кого із членів сім'ї; та/або використання фізичної сили чи погрози застосування фізичної сили, включаючи сексуальне насильство, а також психологічний тиск/спричинення емоційного напруження, в сім'ї чи домогосподарстві. Включає жорстоке поводження з дітьми, інцест, побиття дружини та сексуальне чи інший вид насильства над будь-яким членом домогосподарства [5, 94];

- *насильство з боку інтимного партнера* – фізичне, сексуальне, психологічне або економічне насильство з боку теперішніх чи колишніх чоловіка/дружини, теперішніх чи колишніх партнерів. Ця форма насильства в непропорційно великих масштабах стосується жінок, а тому має виразні гендерні ознаки [5, 94].

У процесі гендерної соціалізації у сімейному оточенні зростаюча особистість засвоює засоби батьківських взаємин, надалі імітуючи їх у побудові власної лінії гендерної поведінки. Якщо в особистості сформовані і проявляються неусвідомлені тенденції до відтворення моделі батьківської сім'ї, то це може суттєво вплинути на майбутні партнерські стосунки. Форми батьківських взаємин слугують еталоном, позаяк партнери підсвідомо пристосовують власну поведінку до вже сформованих внутрішніх запрограмованих схем, які нагадують одного з батьків не тотожної статі. Наслідування особистісних якостей визначає подібність подружніх та сімейних взаємин, у яких відтворюються помилки, проблеми батьків.

Гендерна соціалізація дитини в традиційній домінаторній сім'ї відбувається на таких самих гендерних засадах, як і в

патріархальному суспільстві, в якому чоловіки (батько, брат) виконують предметно-інструментальні ролі за межами сім'ї, а жінки (дружина, сестра) – емоційно-експресивні та опікуючі, обмежені рамками життя родини [6]. Як наголошують Т. Говорун та О. Кікінежді, соціалізація статі є наслідком жорсткої стратифікації домашніх обов'язків і внутрісімейної міжособистісної взаємодії. Патріархальна сім'я є економічним осередком, у якому функція матеріального забезпечення формує жорстку структуру підпорядкування гендерним ролям [6; 8].

На думку А. Бандури, діти у ході спостереження за поведінкою людей тотожної їм статі навчаються виконувати різні сімейні ролі, засвоюють манери спілкування і способи виконання побутових справ. Провідним соціально-психологічним механізмом гендерної ідентифікації вважають імітацію, яка може відбуватися відтерміновано від моменту самого спостереження за статевою поведінкою. У ході лонгitudних досліджень простежено, що вихідці з кризових сімей у створенні власної сім'ї часто відтворюють помилки батьків

Для повноцінного психічного та особистісного розвитку дитини, становлення її гендерної ідентичності особливо значущими є тривалі теплі емоційні взаємини дитини з батьками (біологічними чи особами, які їх замінюють). Дж. Боулбі, наголошуючи на негативних наслідках ефекту ранньої та тривалої розлуки дитини з матір'ю, зауважив існування синдрому «афективної тупості». Унаслідок материнської депривації в дитини формується активне несприймання самої себе, нездатність до побудови прихильних стосунків, дружби, любові, відсутність відчуття спільності з іншими людьми, подібності до них, нехтування як собою, так і іншими [22].

Д. Джексон при аналізі сім'ї як системи з єдиним цілісним психологічним і біологічним організмом, виокремлював такі взаємопов'язані підсистеми: подружжя (патерни поведінки подружжя є моделлю інтимних взаємин), батьківська (модель засвоєння майбутніх батьківської та материнської ролей, які пов'язані з функціями турботи, піклування та догляду за дітьми, виховними впливами) та

підсистема сиблінгів (модель стереотипів взаємодії у групах за межами сім'ї). Усі підсистеми є водночас важливими і служать моделями для наслідування [25]. У відтворюваному сімейному сценарії закладено уявлення про ролі, які має виконувати дружина та чоловік, розподіл обов'язків між ними, норми поведінки, стратегії розв'язання сімейних конфліктів. У ході активної взаємодії членів сімейної системи як особистостей зі специфічним життєвим досвідом та та сімейними сценаріями відбувається їхня трансформація до єдиного спільного.

У численних дослідженнях зарубіжних та вітчизняних учених підтверджено, що характер взаємин членів подружжя багато в чому відповідає характеру взаємин у батьківських сім'ях, із кожен із них походить. Науковці акцентують увагу на ролі підсвідомого переносу батьківських приписів у власні сімейні взаємини. Зокрема, наголошено, що для того, аби стати щасливим шлюбним партнером і люблячим батьком/матір'ю, потрібно навчитися любити, піклуватись про іншого, жертвувати часом чи іншими ресурсами, не очікуючи натомість негайної віддачі. На такі вчинки спроможний той, хто в дитинстві відчув тотожне ставлення з боку батьків. Діти, виховані без батька чи матері або які зростали у сім'ї, де їхні батьки погано виконували батьківську/материнську роль, у дорослому віці можуть стикнутися із труднощами у прийнятті рішень, у проявах кохання. Причини криються в досвіді, набутому в дитинстві, перешкодах, що не дозволили досягти особистісної зрілості та самовизначитись у родинному житті [24].

У рамках трансгенераційного підходу М. Боуена акцентовано увагу на необхідності аналізу сімейної динаміки кількох поколінь та інтерпретації сімейних проблем, які передаються з покоління у покоління: якщо конфліктні стереотипи залишаються невідпрацьованими, невідреагованими в одному поколінні сім'ї, то вони повторюються в наступних. Учений виокремив важливі системні параметри, до яких відніс диференціацію «Я» (усвідомлення себе як унікальної особи), емоційний трикутник (залучення третього, коли психічна напруга у стосунках діади починає перевищувати допустимий рівень), сімейну проекцію (проекція певної функції в

сімейній системі на дитину), ядерну емоційну систему (специфіка процесів емоційних взаємин у сім'ї), позицію сиблінгів (порядок народження дітей), емоційний розрив (процес фізичного і психологічного дистанціювання дитини від батьків за рахунок емоційної сепарації), соціальна регресія (уподібнення емоційних проблем в суспільстві емоційним проблемам у сім'ї) тощо [23].

Суттєву роль в особистісному становленні дитини відіграють стосунки із братами та сестрами у сім'ї, які проявлятимуться у дорослому віці. На думку М. Боуена, окремі поведінкові патерни можуть залежати від порядку народження дітей в батьківській сім'ї. Так, якщо одна із них була старшою дитиною, а друга – молодшою, то у дорослому віці старша швидше готова брати на себе відповідальність та приймати важливі рішення. Двоє партнерів, котрі народились старшими у своїх сім'ях, швидше за все можуть бути суперниками, а двоє, народжених молодшими, відчуватимуть надмірний тягар відповідальності у ситуаціях, пов'язаних з необхідністю приймати самостійні рішення [23].

У. Тоумен наголошував на перенесенні зв'язків, які існували в батьківській сім'ї між братами та сестрами, на свого партнера у подружжі. На його думку, сиблінги навчають побудові конструктивних взаємин з однолітками. Для стабільних стосунків у подружжі вирішальним є те, якою мірою у ньому повторюється статус, котрий кожен із подружжя займав з-поміж своїх братів/сестер. У жінки, котра виросла із братами, можуть спостерігатися більш дружні взаємини із чоловіком та синами порівняно із жінкою, у котрої були лише сестри. Чоловік, котрий виріс в оточенні сестер, почуватиметься більш упевнено у взаєминах із дружиною та доньками порівняно із чоловіком, у якого були лише брати [27].

Функціонально-сімейна роль старшої і молодшої дитини в батьківській сім'ї, беззаперечно, є важливою у побудові взаємин зі шлюбним партнером та вихованні власних дітей. Проте, сиблінгова позиція не вважається абсолютною для наслідування. До прикладу, учені наголошують, що дві самодостатні особистості можуть успішно адаптуватись і вибудувати партнерські

стосунки навіть за наявних розбіжностей соціального походження, виховання, психологічної несумісності. Взаємини у такій сім'ї можуть характеризуватися синергетичним підходом у розв'язанні складних і суперечливих питань подружжя, гнучким і послідовним пристосуванням до сімейного життя. Цього можна досягти завдяки особистісній зрілості, яка проявляється у поступливості, здатності до співпраці, спроможності бути уважним, поміркованим, гнучким, емоційно стабільним, відповідальним у прийнятті рішень, які стосуються сфери родинного буття.

У юнаків спостерігаються деякі відхилення у статево-рольовій поведінці у випадках, коли їхні татусі залишили сім'ю до досягнення дитиною п'ятилітнього віку. Для хлопчиків шкільного віку наявність чи відсутність батька вже не має визначального впливу на формування гендерної поведінки. Проте, відстежено, що хлопці-вихідці із неповних сімей досить часто у майбутньому демонструють імпульсивну та асоціальну поведінку, важко вдаються до контролю, у власній сім'ї не допускають домінування дружини.

Водночас дівчата у процесі наслідування жіночих моделей переймають поведінку та настановлення матері. Жінка, батько якої схвалював її жіночність і мати якої вважала себе самодостатньою особистістю, буде, як наголошують М. Джеймс і Д. Джонгвард [7], почуватися жінкою-переможницею. На думку Е. Гетерінгтон, жінки, батько яких помер раніше досягнення ними юнацького віку, дуже часто пов'язують образ майбутнього чоловіка зі збереженим ідеалізованим образом батька. У дівчат, які зростали з батьками, розвиваються більш реалістичні погляди, оскільки вони споглядали за поведінкою своїх татусів і бачили водночас і їхні недоліки, і позитивні якості. Доньки розлучених матерів на тлі негативних почуттів до батька переживають труднощі і можуть виявляти нерозбірливість у побудові взаємин із чоловіками [24].

У дослідженнях Н. Пезешкіана розглянуто вплив батьківської сім'ї на виконання дорослими дітьми сімейних ролей та успішність їхнього шлюбу. На думку ученого, від покоління до покоління переходять усталені стратегії поведінки у вирішенні конфліктних ситуацій, цінності, а

також структура взаємин. Інформація про сім'ї попередніх поколінь подружньої діади може бути підставою для орієнтовного передбачення того, якою може бути майбутня сім'я. Люди з подібним життєвим досвідом упізнають один одного за патернами поведінки і саме тому вихідці із щасливих батьківських сімей знаходять одне одного і створюють нові щасливі сім'ї [14].

Дві найголовніші людини – батько і мати – є для дитини взірцем чоловіка і жінки. Саме з ними дитина залишається тісно емоційно пов'язаною поєднаною упродовж багатьох років життя. Навіть якщо батьки приховуватимуть свої справжні взаємини, вони будуть адекватно дешифрованими і засвоєними дитиною та прикладом для наслідування в майбутньому. Якщо ж молоді люди виносять із батьківської сім'ї почуття недостатньої любові до себе, комплекси щодо зовнішності чи рис характеру, то, одружуючись, вони від початку стосунків перебувають у психологічній залежності від партнера, якого вважатимуть чи не єдиним підтвердженням власної значущості.

У численних психологічних дослідженнях зазначається, що основною причиною порушення сімейних взаємин може бути прояв у одного чи обох партнерів незадоволених у дитинстві потреб. Доросла людина обирає партнера, з яким легко повернутися до власних нерозв'язаних конфліктів. Так народжується «невротична» сім'я, у якій чоловік і дружина відтворюватимуть «не програні» та «не розв'язані» в дитинстві життєві ситуації.

Т. Говорун та О. Кікінежді наголошують, що сучасна сім'я з економічного осередку перетворилась на психологічний і її провідна функція зумовлена широкими можливостями батьків щодо спрямування гендерного виховання дитини шляхом її паралельної діяльності – наслідування дитиною культивованих у батьківській сім'ї взірців поведінки. Паралельна активність дитини, освоєння нею статевоповідних умінь, навичок культури поведінки не є самостійною функцією сімейного виховання, проте створює можливості для гендерної ідентифікації. Така функція належить грі, яка сприяє імітації ролей, засвоєнню нормативів гендерної поведінки [6].

Характер відносин та психологічна атмосфера між членами сім'ї, активна участь обох батьків у вихованні дітей та подібність їхніх поглядів щодо методів виховання, організація побуту, спільної діяльності і відпочинку сім'ї, вміння аналізувати і розуміти мотиви поведінки партнерів та власні вчинки та дії, наявність навичок мирного вирішення конфліктних ситуацій, які виникають у взаєминах, гендерна чуйність та толерантність, здатність до емпатійного розуміння партнера, самовладання, конструктивна і самостверджуюча поведінка у шлюбі – усе у сукупності є умовою попередження гендерної депривації дитини у сім'ї та впливає на становлення дитини як егалітарної особистості.

Розгляд особливостей розвитку суб'єктивного образу «Я-майбутній сім'янин» дає змогу здійснювати прогностику виконання сімейних ролей, орієнтованих як на традиційну, так і на партнерську схему родинного життя, враховуючи умови соціалізації (соціальний простір, наявність адекватних взірців для гендерної, сімейно-рольової ідентифікації).

Розуміння сутності егалітарних взаємин у побудові шлюбу та сім'ї створить великі можливості для особистісного та родинного щастя, запобігатиме порушенню гендерного паритету у вихованні дітей, розширить сферу самореалізації сьогоденних юнаків та юнок у виконанні майбутніх подружніх та батьківських ролей, доведе вагомість як дружини, так і чоловіка у вихованні дітей та функціонуванні сім'ї.

Запорукою успішного становлення особистості дитини вважаємо створення умов задля попередження гендерної депривації: позитивний взірець егалітарної батьківської сім'ї, партнерських подружніх взаємин, обопільно відповідального батьківства і материнства, дотримання паритетних прав дружини і чоловіка на особистісний та професійний розвиток, успішне їх життєздійснення у різних сферах суспільного буття.

Гендерна депривація в закладах освіти.

Освіта визнана стратегічною сферою людського буття, яка створює фундаментальні умови для становлення особистості, підвищення культурно-освітнього рівня та формування інтелектуального потенціалу нації, розвитку

громадянського суспільства. Як соціальний інститут, вона є важливим агентом гендерної соціалізації і виконує ключову роль у трансформації існуючої системи гендерних відносин.

Запити сучасного суспільства зумовлюють необхідність глибинної трансформації вітчизняної системи освіти задля створення наукового, освітнього, культурного середовища для розвитку самодостатньої особистості. Особливого значення набуває питання пошуку оптимальної моделі освітнього середовища, яка була б найбільш сприятливою для соціалізації та підготовки до майбутнього життєздійснення головного людського ресурсу країни – дітей, учнівської та студентської молоді.

Важливо забезпечити відповідність змісту освіти (дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої, післядипломної тощо) сучасним потребам здобувачів освітнього рівня та інших учасників освітнього процесу без обмежень за ознакою статі у розвитку їхніх обдарувань, зміцненні психологічного здоров'я, збереженні внутрішніх ресурсів, формуванні життєстійкості і резиліентності, рефлексивного і проєктуючого ставлення до самоосвіти, попередженні дискримінаційних практик та захисті від гендерно зумовленого насильства.

Проблема гендерної нерівності в освіті набуває різних форм і виявляється у всіх аспектах освіти – в питаннях інфраструктури, доступу, забезпеченням повного проходження начального циклу, в питаннях навчальних програм і матеріалів, педагогічних методів, шкільного життя, навчальних результатів, вибору освіти і кар'єри, – позначаючись на дівчатках і хлопчиках, жінках і чоловіках.

Гендерний підхід у системі освіти ставить вимогу утвердження егалітарних цінностей, створення гендерно чутливого і недискримінаційного освітнього середовища з паритетними умовами для самоутвердження учасників освітнього процесу, реального дотримання принципів гендерної рівності, уникнення будь-яких проявів упередженості та дискримінації щодо дітей, молоді, фахівців і фахівчинь на підставі їх статевої належності, створення рівних можливостей, однакового доступу,

однакового ставлення та однакової оцінки продуктів їхньої діяльності, вибору шляхів самореалізації без жодних обмежень за ознакою статі.

Перед освітянською спільнотою стоїть завдання щодо створення гендерно чутливого освітнього середовища, у якому здобувачі освіти матимуть рівні права та можливості у доступі до якісних освітніх послуг, вибору шляхів самореалізації без жодних обмежень за ознакою статі

Учнівство зчитує інформацію про гендерну модель світу з усіх складових освітнього середовища, яке закладає фундамент для гендерної нерівності через підтримку гендерних стереотипів у навчальних планах, програмах, підручниках, упереджене ставлення педагогічного колективу до дівчат і хлопців, традиційну систему навчання та виховання. Окрім відкритої дискримінації, у закладах освіти існує так званий прихований навчальний план – організація самого закладу, гендерні стосунки на роботі, гендерна стратифікація учительської професії, зміст предметів та стиль викладання. Ці виміри невидимого навчального плану не просто відображають гендерні стереотипи, але й підтримують гендерну нерівність, віддаючи перевагу чоловічому і домінантному й недооцінюючи жіноче і нетипове.

На структурно-організаційному рівні наявну в суспільстві гендерну сегрегацію та стереотипізацію відображають: внутрішні організаційні практики освітньої установи; гендерна стратифікація педагогічної діяльності; викладацький, педагогічний, науково-педагогічний склад; кількість жінок і чоловіків на різних щаблях освітньої ієрархії та на різних рівнях освіти. Ригідність застарілих гендерностереотипізованих уявлень у кадровому (освітньому) менеджменті залишається інструментом «стримування» можливостей реалізації працівниці/працівника на своєму робочому місці, спотворює уявлення про реальну картину функціонування педагогічного колективу та призводить до хибних управлінських рішень. Це призводить до зменшення частки жінок у сфері освіти зі зростанням посади [1].

На змістовно-процесуальному рівні наявні «приховані» та «відкриті» елементи гендерної дискримінації. Йдеться як про

зміст навчальних предметів та його відображення в навчально-методичній літературі; гендерні взаємини в педагогічному колективі, стиль викладання та педагогічного спілкування; упередженість в оцінюванні навчальних та професійних результатів суб'єктів освітнього процесу, так і про наявність окремих програм/блоків для дівчат та хлопців; мовленнєвий/мовний сексизм.

Вбачаємо важливим опанування освітянами методикою проведення гендерної експертизи навчального контенту, зокрема ілюстративного і текстового матеріалу підручників, а також методикою проведення гендерної експертизи уроку, що передбачає виявлення невербальних, вербальних і поведінкових індикаторів вияву гендерних упереджень (висловлювання, дії, міміка, вокальна міміка, жести, пози, які стосуються ситуацій оцінювання, заохочень під час реального уроку/заняття). За цього індикаторами мають слугувати мовний андроцентризм і сексизм, використання фемінітивів і маскулізмів, вимога притримуватись статево відповідної поведінки, створення або відсутність умов для партнерського міжстатевого спілкування, сегрегація і поляризація за ознакою статі тощо.

Нам суголосить думка В. Кравця, О. Кікінежді, І. Шульги, які вводять до наукового обігу поняття «гендерно-справедливе середовище» і трактують його як недискримінаційне, здоров'язбережувальне та творчорозвивальне, що базується на принципах соціальної справедливості, гендерної рівності, дитиноцентризму, егалітарності та паритетності статей, в умовах функціонування яких забезпечується повноцінний розвиток особистості, незалежно від її статі, віку, дієздатності, раси, культури, віросповідання, етнічності тощо; у своїй структурі містить три компоненти (просторо-предметний, психодідактичний, соціальний). Формування гендерно-справедливого середовища відбувається на засадах «педагогіки партнерства» та гендерної «матриці» гуманістичної педагогічної спадщини, інтеграції компетентнісного, особистісно орієнтованого та гендерного підходів [10, 19].

В умовах реформування освіти зростають вимоги до фахових компетентностей освітян, з-поміж яких виокремлюється гендерна компетентність як ключова професійна якість, що дозволяє бути ефективними в ситуаціях міжособистісної взаємодії з особами різної статі і передбачає наявність: 1) знань про існуючі ситуації гендерної нерівності, фактори та умови, що їх визначають; 2) вміння помічати та адекватно оцінювати ситуації гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності; 3) здатність не виявляти в своїй поведінці гендерно-дискримінаційних практик; 4) здатність розв'язувати гендерні проблеми та конфлікти в разі їх виникнення [1, 16].

Стрижнем гендерного підходу у освітній ланці і умовою попередження гендерної депривації учасників освітнього процесу є утвердження егалітарних цінностей, реальне дотримання принципів гендерної рівності і паритетності, уникнення будь-яких проявів упередженості та дискримінації щодо дітей, молоді та працівників сфери освіти на підставі їх належності до певної статі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Методологія гендерного підходу, нове наукове осмислення гендерної теорії та практики відкривають нові дослідницькі вектори, які відображають психологічні, педагогічні, соціальні, економічні та інші виміри ризиків гендерної депривації особистості у сімейно-родинному житті та різних ланках сучасної системи освіти, а також дає можливість відшукати діагностичні індикатори їх проявів задля адекватного реагування та майбутнього запобігання на шляху створення гендерно чутливого сімейного та освітнього середовища, недискримінаційного за ознакою статі.

Чинниками гендерної депривації є розгалужена система різнобічних ускладнень життєвого простору особистості та позбавлення її можливостей для повноцінного й повномірною особистісного і професійного розвитку через ослаблення її внутрішніх психологічних ресурсів і створення зовнішніх перешкод для життєздійснення та самоактуалізації.

Основними агентами гендерної соціалізації зростаючої особистості є сім'я та заклади освіти. Ідеальним підсумком

безпосереднього пізнання дитиною сфери родинного буття мало б бути її самовизначення у сфері традиційної та егалітарної культур, зокрема у питаннях дотримання паритетних засад побудови подружньо-сімейних взаємин, обопільно відповідального батьківства/материнства, усвідомлення однакової вагомості ролей дружини і чоловіка у життєдіяльності сім'ї, орієнтації на егалітарні і взаємозамінні гендерні ролі, взаємоповагу та взаємотурботу, засвоєння системи знань щодо рівності прав, свобод, обов'язків, відповідальності і можливостей жінок і чоловіків у житті родини, професійному розвитку, самотворенні власної особистості, успішному життєздійсненні у різних сферах суспільного буття.

Щодо сфери освіти, то варто наголосити, що Нова українська школа потребує гендерно-компетентного, чуйного та толерантного педагога, орієнтованого на європейські, демократичні цінності, носія егалітарного світогляду, що визначає його педагогічну та громадянську позицію в теоретичній, методичній і практичній фаховій діяльності. Гендерна компетентність педагога у єдності когнітивного, поведінкового та особистісного складників проявляється у його здатності до гендерної

чутливості в організації навчально-виховного процесу; гендерного аналізу методичних матеріалів; формуванні егалітарних орієнтацій вихованців шляхом поширення системи гендерних знань та реконструкції статевих стереотипів; сприянні гендерному самовизначенню дітей та юнацтва на засадах рівноправ'я, розвитку толерантності попри статеві стереотипи та упередження.

Важливо створити гендерно чутливе сімейне та освітнє середовище з паритетними умовами для самоутвердження кожної зростаючої особистості безвідносно до її статі та визначити перспективи життєтворчості молодого покоління в розбудові демократичного суспільства в нашій державі із дотриманням фундаментальних принципів свободи, рівності, рівноправності і толерантності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у необхідності вивчення гендерної депривації з позицій різних психологічних підходів, розробці діагностичних індикаторів задля виявлення чинники сімейного та освітнього середовища, що здійснюють депривуючий вплив на учасників гендерних взаємин у системах «педагог-вихованець», «учитель-учень», «батьки-діти».

Список використаних джерел

1. Бондарчук О. І., Нежинська О. О. Психологічні умови формування гендерної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів : монографія / О. І.Бондарчук, О. О. Нежинська. – Київ: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. – 180 с.
2. Боришевський М. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / М. Боришевський. – Київ : Академвидав, 2010. – 416 с.
3. Варій Ю. М. Соціальна депривація як вид психічної депривації. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор М. Й. Варій. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 2. – С. 3-15.
4. Винярчук О. Гендерні упередження вчителів як чинник дискримінації особистості в освітньому середовищі / О. Винярчук, О. Кізь // Сучасні стратегії гендерної освіти в умовах євроінтеграції : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (10–11 вересня 2020 р.). — Тернопіль : ТНПУ, 2020. — С. 196-200.
5. Глосарій і тезаурус Європейського інституту з гендерної рівності / Ред. кол. М. Бабак, О. Давліканова, М. Дмитрієва, М. Козир, Л. Компанцева, К. Левченко, М. Скорик, О. Сулова; оновл. вид. – К.: «Вістка», 2021. – 170 с.
6. Говорун Т. В. Гендерна психологія: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
7. Джеймс М. Рожденные выигрывают. Транзакционный анализ с гештальтупражнениями / М. Джеймс, Д. Джонгвард; пер. с англ.; общ. ред. и послесл. Л. А. Петровской. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Прогресс-Универс», 1995. – 336 с.
8. Кізь О.Б. Психолого-педагогічні та соціальний виміри гендерної депривації в освіті / О. Кізь // Humanitarium. // Humanitarium. — Переяслав ; Ніжин : Лисенко М. М., 2020. — Том. 43, вип. 1 : Психологія. — С. 51–66.
9. Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості : монографія / О. М. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 400 с.

10. Кравець В. П. До проблеми гуманізації освітньо-виховного простору сучасної української школи / В. П. Кравець, О. М. Кікінезді, І. М. Шульга // Освітологія, 2018. № 7. – С. 15–21.
11. Ленски Г. Статусная кристаллизация: невертикальное измерение социального статуса. Социологический журнал. 2003. №4. URL: <http://knowledge.isras.ru/sj/sj/sj4-03len.html>.
12. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – Київ : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
13. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія / В. В. Москаленко. – Київ: Фенікс, 2013. – 540 с.
14. Пезешкиан Н. Позитивная семейная психотерапия. Семья как психотерапевт / Н. Пезешкиан. – М.: Смысл, 1993. – 331 с.
15. Роменець В. А. Вчинок і постання канонічної психології / В. А. Роменець // Людина. Суб'єкт . Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О.Татенка. – Київ : Либідь, 2006. – С. 11–37
16. Словник гендерних термінів / Укладач З. В. Шевченко. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. – 336 с.
17. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія / В. Татенко. – К. : Міленіум, 2017. – 184 с.
18. Терлецька Ю. М. Вплив соціальної депривації на ефективність професійної діяльності викладачів вищої школи. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том. V. Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Вип. 13. К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. С. 274-283.
19. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості : наук. моногр. / [Т. М. Титаренко, О. Г. Злобіна, Л. А. Лєпіхова та ін.] ; за наук. ред. Т. М. Титаренко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛІТД, 2012. – 512 с.
20. Ackerman N. W. The psychodynamik of family life / N. W. Ackerman. – N.Y.: Basic Books, 1958. – 379 p.
21. Bandura Albert J. Social Learning – Theory / Albert J. Bandura. – Englewood Cliffs, NJ: – Hall, 1977.
22. Bowlby J. Attachment and loss: Retrospect and prospect / J. Bowlby // American Journal of Orthopsychology, 1982. – No. 52. – P. 664–678.
23. Bowen M. Famili therapy in clinikal practice / M. Bowen. – N.Y.: Jason Aronson, 1978.
24. Hetherington E. The development of children in mother-headed families / E. Hetherington, M. Cox, R. Cox // The American famili: Dying or developing. – N.Y.: Plenum Press, 1979. – P. 44–56.
25. Jackson D. D. The individual and the larger context / D. D. Jackson // Family process. – 1967. – No. 6. – P. 139–154, P. 32–76.
26. Kikinezhdi, O.M. [et al.]. (2020). Psychology of the Gender-Equitable Environment: Research of Problems /Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment, Vol.8, n.3,538–547. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16320/1/Kikinezhdi_JIDDTV8N3A31.pdf
27. Toman W. Family constalation: Its effects on personality and social behavior / W. Toman. – NewYork: Springer, 1961.

References

1. Bondarchuk O. I., Nezhynska O. O. (2014). Psykholohichni umovy formuvannia gendernoi kompetentnosti kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv: monohrafiia [Psychological conditions of formation of gender competence of heads of general educational institutions: a monograph]. Kyiv: Interservis, 180. (in Ukrainian)
2. Boryshevskiy M. (2010). Doroha do sebe: vid osnov subiektnosti do vershyn dukhovnosti : monohrafiia [The road to self: from the foundations of subjectivity to the peaks of spirituality: a monograph]. Kyiv : Akademvydav. 416. (in Ukrainian)
3. Varii Yu. M. (2010). Sotsialna depriyatsiia yak vyd psykhičnoi depriyatsii [Social depression is a type of mental depression]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia psykholohichna: zbirnyk naukovykh prats / holovnyi redaktor M. Y. Varii. Lviv: LvDUVS. 2. 3-15.
4. Vyniarchuk O., Kiz O. (2020). Genderni uperedzhennia vchyteliv yak chynnyk dyskryminatsii osobystosti v osvithomu seredovyshchi [Gender prejudices of teachers as a factor of discrimination of the person in the educational environment]. Suchasni stratehii gendernoi osvity v umovakh yevrointehratsii : zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Ternopil : TNPU. 196-200. (in Ukrainian)
5. Hlosarii i tezaurus Yevropeiskoho instytutu z gendernoi rivnosti (2021) [Glossary and thesaurus of the European Institute for Gender Equality]. Red. kol. M. Babak, O. Davlikanova, M. Dmytriieva, M. Kozyr, L. Kompantseva, K. Levchenko, M. Skoryk, O. Suslova; onovl. vyd. K.: «Vistka».170. (in Ukrainian)

6. Hovorun T. V., Kikinezhdi O. M. (2004). *Genderna psykholohiia: navch. posib.* [Gender psychology: textbook. way.] Kyiv : Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 308. (in Ukrainian)
7. Dzheyms M., Dzhongvard D. (1995). *Rozhdennye vyigryvat. Transaktsionnyy analiz s geshtaltuprazhneniyami* [Born to win. Transactional Analysis with Gestalt Exercises]. per. s angl.; obshch. red. i poslesl. L. A. Petrovskoy. M.: Izdatelskaya gruppa «Progress», «Progress-Univers». 336. (in Ukrainian)
8. Kiz O. (2020) *Psykhologo-pedahohichni ta sotsialni vymiry gendernoï depryvatsii v osviti* [Psychological, pedagogical and social dimensions of gender deprivation in education]. Humanitarium.Pereiaslav ; Nizhyn : Lysenko M. M.. 43. 1 : Psykholohiia. 51–66. (in Ukrainian)
9. Kikinezhdi O. M. (2011). *Genderna identychnist v ontogenezi osobystosti : monohrafiia.* [Gender identity in personality ontogeny: a monograph]. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 400.
10. Kravets V. P., Kikinezhdi O. M., Shulha I. M. (2018) *Do problemy humanizatsii osvitno-vykhovnoho prostoru suchasnoi ukrainskoi shkoly*[To the problem of humanization of the educational space of the modern Ukrainian school]. *Osvitolohiia.* 7. 15–21. (in Ukrainian)
11. Lensky H. *Statusnaia krystallyzatsiia: nevertykalnoe yzmerenye sotsyalnoho statusa* [Status crystallization: a non-vertical dimension of social status. *Sotsyolohycheskyi zhurnal.* 2003. №4. URL: <http://knowledge.isras.ru/sj/sj/sj4-03len.html>.
12. Maksymenko S. D. (2006). *Heneza zdiisnennia osobystosti* [The genesis of the implementation of personality]. Kyiv : Vyd-vo TOV «KMM», 240. (in Ukrainian)
13. Moskalenko V. (2013). *Sotsializatsiia osobystosti: monohrafiia* [Socialization of personality: monograph]. Kyiv: Feniks. 540. (in Ukrainian)
14. Pezeshkian N. (1993). *Pozitivnaya semeynaya psikhoterapiya. Semya kak psikhoterapevt* [Positive family psychotherapy. The family as a psychotherapist]. M.: Smysl. 331. (in Ukrainian)
15. Romanets V. A. (2006). *Vchynok i postannia kanonichnoi psykholohii* [Vchinok and stance of canonical psychology]. *Liudyna. Subiekt . Vchynok: Filosofska-psykhologichni studii / za zah. red. V. O.Tatenka.* Kyiv : Lybid. 11–37 (in Ukrainian)
16. *Slovyk gendernykh terminiv* (2016.) [Glossary of Gender terms]. Ukladach Z. V. Shevchenko. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu., 336. (in Ukrainian)
17. Tatenko V. (2017). *Metodolohiia sub'ektno-vchynkovoho pidkhodu: sotsialno-psykhologichniy vymir : monohrafiia* [Methodology of sub'ektno-vchynkovy approach: social-psychological vimir: monograph]. K. : Milenium.184. (in Ukrainian)
18. Terletska Yu. M. *Vplyv sotsialnoi depryvatsii na efektyvnist profesiinoi diialnosti vykladachiv vyshchoi shkoly* []. *Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. pr. Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom. V. Psykhofiziolohiia. Psykholohiia pratsi. Eksperymentalna psykholohiia. Vyp. 13. K.: DP «Informatsiino-analitychne ahentstvo», 2013. S. 274-283.*
19. Tytarenko T. M., Zlobina O. H., Liepikhova L A.. [et al.] (2012). *Iak buduvaty vlasne maibutnie: zhyttievi zavdannia osobystosti : nauk. monohr.* [How to build your own future: life tasks of the individual: science. monograph] / za nauk. red. T. M. Tytarenko. *Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kirovohrad : Imeks-LTD, 512.* (in Ukrainian)
20. Ackerman N. W. (1958). *The psychodynamik of family life.* N.Y.: Basic Books, 379.
21. Bandura Albert J. (1977). *Social Learning – Theory.* Englewood Cliffs, NJ: Hall, (in English).
22. Bowlby J. (1982). *Attachment and loss: Retrospect and prospect.* *American Journal of Orthopsychology.* 52. 664–678. (in English).
23. Bowen M. *Famili therapy in klinikal practice.* N.Y.: Jason Aronson, 1978. (in English).
24. Hetherington E. M. Cox, R. Cox (1979). *The development of children in mother-headed families. The American famili: Dying or developing.* N.Y.: Plenum Press, 44–56. (in English).
25. Jackson D. D. (1967). *The individual and the larger context. Family process.* 6. 139–154, 32–76. (in English).
26. Kikinezhdi, O. M. [et al.]. (2020). *Psychology of the Gender-Equitable Environment: Research of Problems.* *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment,* 8, 3, 538–547. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16320/1/Kikinezhdi_JIDDTV8N3A31.pdf. (in English).
27. Toman W. (1961). *Family constalation: Its effects on personality and social behavior.* NewYork: Springer. (in English).

Резюме

Кизь О. Б. кандидат психологических наук, доцент,
Тернопольский национальный педагогический
университет имени Владимира Гнатюка

ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЕНДЕРНОЙ ДЕПРИВАЦИИ

В статье представлен теоретический анализ проблем становления личности в ходе гендерной социализации на разных возрастных этапах приобретения гендерной идентичности. Раскрыто

дефініцію «гендерная депривация» на примере двух агентов гендерной социализации: родительской семьи и учебных учреждений. Охарактеризованы факторы семейной и образовательной среды, осуществляющие депривационное влияние на участников гендерных взаимоотношений в системах «педагог-воспитанник», «учитель-ученик», «родители-дети» из-за действия гендерных предубеждений, гендерных стереотипов и гендерных установок, имеющих в сознании и отраженных в поведении субъектов родительско-детского и педагогического взаимодействия.

Ключевые слова: гендерная социализация; гендерная депривация; гендерные предубеждения; гендерные стереотипы; образовательное пространство; участники образовательного процесса; брачно-семейные отношения; родительско-детские отношения.

Summary

Kiz O. Candidate of Psychology Sciences,
Associate Professor (Docent), Ternopil Volodymyr
Hnatiuk National Pedagogical University

PROBLEMS OF PERSONALITY FORMATION IN THE CONDITIONS OF GENDER DEPRIVATION

Introduction. The article is devoted to the theoretical analysis of the growing personality formation problems in the course of gender socialization at different age stages of acquiring gender identity as the most important personal formation. The topicality of the study is due to the need to construct new perspectives on comprehending and understanding of gender relations in marital and family relations, parent-child relations and the system of national education in connection with gender socialization of the individual, its identification and acquisition of gender identity to prevent gender development.

Purpose. The aim of the article is to theoretically substantiate the definition of "gender deprivation" on the example of two agents of gender socialization of a growing personality - the parental family and educational institutions.

Methods. Research methods: analysis of synthesis sources and monographic literature, systematization of theoretical positions, comparison and generalization of scientific-theoretical and empirical data for comparison of views on the researched problem and definition of conceptual-categorical apparatus.

Originality. The factors of family and educational environment that have a depriving effect on the participants of gender relations in the systems "teacher-pupil", "teacher-student", "parents-children" through the action of gender prejudices, gender stereotypes and gender attitudes present in the mind and reflected in the behavior of the subjects of parent-child and pedagogical interaction are characterized. The scientific novelty of the study lies in the theoretical analysis of the concept of "gender deprivation" and the disclosure of socio-psychological and psychological-pedagogical factors that cause it.

The reasons for gender deprivation of a growing personality in family life through the prism of the shortcomings of the patriarchal (dominant) and the advantages of the egalitarian (partner) family and the analysis of the specifics of building marital and family relations and parent-child interaction are revealed.

The analysis of the negative impact of the educational environment on the participants of the educational process depending on their gender in the form of unequal treatment, harassment, deprivation, restrictions, exclusions or preferences, hidden or overt discrimination, sexism, any manifestations of gender-based violence is carried out.

Emphasis is placed on the importance of finding diagnostic indicators of gender deprivation in marital and family relationships, parent-child interaction and the education system to prevent deprivation of the growing individual and create a gender-sensitive and non-discriminatory gender-based family and educational environment.

Conclusion. It is important to create a gender-sensitive family and educational environment with equal conditions for self-affirmation of each growing individual regardless of gender and to determine the prospects of the young generation life creation in building a democratic society in our country with fundamental principles of freedom, equality, equality and tolerance.

Prospects for further research. We see the prospects of research in the need to study gender deprivation from the standpoint of different psychological approaches in the context of a comprehensive analysis of deprivation conditions, deprivation factors, the consequences of growth/stay in these conditions and ways of resocialization, integration into society of gender deprived and its socio-psychological support.

Key words: gender socialization; gender deprivation; gender identity; gender prejudices; gender stereotypes; educational space; participants in the educational process; marital and family relations; parent-child relationships.

Received/Поступила: 27.06. 21.